

Norma lingvistică în discursul religios. Retorica smereniei

DE

Ioan DĂNILĂ

Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău

Dacă ar fi să imaginăm destinul *cuvîntului*, ar trebui să apelăm la binefacerile vizuale și ideatice ale unei clepsidre. Generatorii oricărui discurs sînt doi: unul sacru, venit din sfera Atotputernicului („La început a fost cuvîntul”), și unul laic, de natură științifică și propriu fiecărei comunități lingvistice. Înainte de tot și de toate, a existat voința divină de a ne făptui pe noi, oamenii, și a ne uni prin grai. Recunoaștem și urmăm marea judecată a Atotțiitorului asupra Pămîntului și a vieții pămîntenilor, prin vocea Sfîntului Ioan Teologul, „care a mărturisit cuvîntul lui Dumnezeu și mărturia lui Isus Hristos, cîte a văzut”¹. Din perspectivă laică, termenul se cere prelucrat etimologic. Saturat de utilizare, cuvîntul *cuvînt* aproape că s-a îndepărtat de intimitatea sa semantică. Puțini îl asociem cu radicalul latinesc *conventum*, iar de aici și mai puțini îl raportează la elementele alcătuitoare: *venio*, *-ire*, *veni*, *ventum* „a veni” și *con-* „împreună”. Sensul prim este „a se aduna”, urmat de „a întîlni (pe cineva), a se întîlni (cu cineva), spre a-i vorbi”, „a se potrivi (cu ceva), a corespunde (cu)” și „a fi convenit, a fi hotărît de comun acord”². Din aceeași familie lexicală fac parte *conveniens*, *-tis* (adj.) „(trăind) în bună înțelegere”, *convenienter* (adv.) „potrivit, conform”, *convenientia*, *-ae* (subst.) „acord perfect, armonie”, *conventio*, *-onis*, *conventus*, *-us* „întînire, adunare”, *conventum*, *-i* „învoială, înțelegere”³.

Faptul că îl găsim mai întîi în „Condicele Voronețean” este simptomatic pentru biografia termenului: manuscrisul din secolul al XVI-lea, alături de „Psaltirea Scheiană” (în care apare derivatul verbal *a cuvînta*) și „Psaltirea Voronețeană”, este un argument al dorinței creștinilor de a înțelege slujbele și textele religioase și, totodată, o mărturie a începuturilor limbii literare românești. În același context, cuvîntul devine sinonim cu „dreptate”, iar în alt plan echivalează cu „Dumnezeu” (în filozofia pl tonică) sau cu „Hristos, Fiul

¹ *Biblia sau Sfînta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982, p. 1394.

² Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura „Humanitas”, 2003, s.v.

³ Cf. *ibidem*.

lui Dumnezeu”, în religie⁴. Este reflexul adevărului din primele versete ale Evangheliei după Ioan: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (1.1.); „Acesta era întru început la Dumnezeu” (1.2.)⁵. Tocmai de aceea Sfânta Scriptură este identică cu sintagma „Cuvântul lui Dumnezeu”, iar izolat („Cuvântul”) desemnează persoana a doua a Sfintei Treimi⁶.

Ceea ce filozofii au încercat a generaliza prin simbioza viață-rațiune în relație cu limbajul⁷ a fost particularizat de filologi⁸, esești⁹ sau, artistic, de poeți¹⁰. Probabil aici este motivul abordării conceptului de normă lingvistică, la începuturi, într-o manieră permisivă, limba literară devenind „limba unui scriitor, traducător sau diortositor de texte”¹¹. Ulterior, s-au impus parametrii reductibili ai conceptului, ținând seama de adevărul că „limba deține atributul obiectivității, în vreme ce vorbirea, prin numărul infinit de variabile, este subiectivă”¹².

⁴ Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Micul dicționar academic*, A-C, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 2001, s.v.

⁵ *Biblia...*, op. cit., p. 1204.

⁶ Dicționarele de specialitate explică termenul „cuvânt” reluând, în prima parte, accepția din DEX: „Unitate de bază a vocabularului, care asigură asocierea unui sens sau a unui complex de sensuri și a unui complex sonor” (Ion M. Stoian, *Dicționar religios*, București, Editura „Garamond”, 1994, s.v.). Altele îl încadrează în sintagma „Cuvântul lui Dumnezeu/Cuvântul Domnului” (lat. *Verbum Dei, Verbum Domini*). A doua sintagmă se rostește „la sfârșitul fiecărei lecturi biblice”, „iar credincioșii răspund <<Mulțumim lui Dumnezeu>>” (Ioan Tamaș, *Mic dicționar creștin catolic*, Iași, Editura „Sapientia”, 2001, s.v.).

⁷ Cf. Moisie Ignat, *Limbajul și cerințele unității ființă - cugetare*, în „Ethos” (Iași) – revistă de teorie a culturii, serie nouă, anul I, nr. 2, apr.-ian. 1990, p. 66.

⁸ „Puternic marcată – atât la nivelul conținutului, cât și la cel al formei - de amprenta poporului care o utilizează, limba își dezvoltă treptat un accentuat caracter comunitar” (Alexandru Gafton, *Elemente de istorie a limbii române*, Iași, Ed. „Restitutio”, 2001, p. 5).

⁹ „Celor vechi nu le era frică să afirme că adevărul se află în cuvinte” (Petru Ursache, *Etnosofia*, București, Editura „Paideia”, 2006, p. 245).

¹⁰ „Acolo, unde din uitare, încet/ce-am trăit odată se-nalță spre noi, [...]:/Acolo începe cuvântul, adevăratul;/tăcut, însemnătatea lui ne depășește” (Rainer Maria Rilke, *Versuri*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966, p. 368); „Prin ziduri înnegrite, prin izul umezelii./Al morții rece spirit se strecură-n tăcere;/Un singur glas îngână cuvintele de miere./Închise în tratajul străvechii evanghelii” (Mihai Eminescu, *Poezii*, Iași, Ed. „Junimea”, 1990, p. 525).

¹¹ Adina Chirilă, *Flexibilitatea ideii de normă în epoca veche a românei literare*, în „Limbă și literatură”, anul LI, vol. III-IV, 2006, p. 11.

¹² Ioan Dănilă, *Norma lingvistică, între știință și convenție*, Prefață la „Româna corectă”, București, Editura BIC ALL, 2005, p. 3.

Încălcarea normei, de orice fel ar fi aceasta, este considerată greșeală, care în plan religios capătă conotații speciale¹³, fiind considerată mai puțin gravă decât păcatul¹⁴. Aplicată la lucrările din orizontul tipăriturilor, dihotomia greșeală - păcat ar căpăta concretețe prin erorile de tipar/copiere/transcriere și, respectiv, prin acte deliberate ale celor responsabili de transmiterea informației prin scris. Primele ar trebui etichetate drept greșeli, pe când celelalte, păcate.

Textele vechi au ajuns la noi în forme uneori incontrollabile. Doar o activitate extrem de laborioasă ar putea depista inadvertențele¹⁵. Exemplificăm cu situațiile de utilizare a celui de-al doilea/treilea *i*. Ioan Bianu și Dan Simonescu, în *Bibliografia românească veche (1508-1830)*¹⁶, înregistrează într-o amplă erată absența articolului hotărât („între anii”, în loc de „între ani” – p.34), conform originalului. În secolul XVIII, multe scrieri consemnau cei doi *i* diferit – în hiat sau diftong: *mariū*, *Apostoliū*, *Cazaniile* etc. Acolo unde *i*-ul lipsește din original, cei doi bibliografi reproduc aiudoma: „Fii urmază glasului ascultării”; „Mării-sale lui Grigorie”, în loc de *Fiiū*, respectiv *Măriiū* (cu un *i* semivocalic final)¹⁷. Al. Rosetti atenționează asupra necesității de a lua în considerare raportul oralitate - scris: „...se știe că emițătorul (sau autorul) mesajului notează foneme, nu sunete, pe când receptorul (sau auditorul) mesajului notează sunetele pe care le-a auzit,

¹³ Greșelile sînt „cele mai mici și neînsemnate forme de derogare de la poruncile lui Dumnezeu, de la normele de conviețuire socială, de la legea morală” (Alexandru Stănculescu-Bârda, *Sfintele Taine și proverbele românești*, Bârda, Editura „Cuget românesc”, 2012, p. 15).

¹⁴ „Încălcarea cu deplină știință și cu voie liberă, prin gând, cuvînt sau faptă, a legilor morale sau neîmplinirea unei legi morale; abatere de la o normă (religioasă)” (Ion M. Stoian, *op. cit.*, s.v.).

¹⁵ În capitolul dedicat unor „Observații asupra textului și limbi[i] *Psaltirii Hurmuzachi*” din „Istoria limbii române” (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986), Al. Rosetti se arată mirat de „numeroasele inconsecvențe și greșeli care pot fi relevate în textul *Psaltirii*” (p. 755). (Din păcate, lectorul/corectorul/redactorul responsabil al ediției definitive aparținînd reputatului lingvist nu a identificat eroarea de tipar din titlu – p. 753, rîndul 2 de sus –, deși la Cuprins titlul studiului are al doilea *i*: *limbii*.) Procesul de transliterare/traducere/copiere se caracteriza, atunci, sub zodia diletantismului, ceea ce creează dificultăți de interpretare pentru „cel mai vechi text românesc păstrat, scris cu slove chirilice” (circa 1491-1516), „devansînd astfel cu cîțiva ani *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung* de la 1521” (Maria Stanciu-Istrate, *De la paleografia chirilică la scrierea cu litere latine*, în „Limbă și literatură”, anul LI, vol. III-IV, 2009, p. 25).

¹⁶ Tomul IV, Adăogiri și îndreptări, București, Editura „Socec”, 1944, *Errata*.

¹⁷ Cf. Ioan Bianu..., *op. cit.*, tom II, fasc. I, 1717-1750, București, Editura „Socec”, 1905, p. 418, 159.

interpretate potrivit propriului său sistem fonetic”¹⁸. În această primă grupă și-ar găsi loc și greșelile de traducere¹⁹. În categoria păcatelor trebuie așezate erorile intenționate, de la falsificarea unei semnături²⁰, a unui document²¹ pînă la modificarea conținutului unei/unor idei²².

Dintotdeauna cel ce a făcut public un text a fost marcat de responsabilitatea actului său, fie că era vorba de caligraf, fie de copist, fie – mai târziu – de tipograf. Sub presiunea sacralității derivate din conținutul ideatic al scrierilor religioase – în primul rînd al Bibliei –, aceștia îl ipostaziau pe cititorul încă neștiut în instanța de judecată capabilă de verdicte nemiloase în cazul încălcării normelor de comunicare. Într-o retorică a smereniei, ei se adresează receptorului cu formule reverențioase, din care nu lipsesc calificativele de identificare religioasă, menite a-i cîștiga indulgența:

1. „Dumnévoastră, pravoslavnici cititori, vă rugăm, unde veți afla în carté aciasta niscare alunecături și greșali, au dinu cuvinte, au dinu slove, au dinu greșala tipografului, au dinu tîlmăcitulú elineî pre limbă rumânescă, nu huliți, nici nu ne puneți în ponosú, nici nu blestemați, că unulú Dumnezeu iaste făr de greșală, căci acumú s-au tîlmăcitu aciastă carte și acumú întîiu s-au datú în typariú. Și ori ce lucru care să dá întîi în typariú totú va să fie cîte o alunecare.

¹⁸ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 762. În literatură însă, „ceea ce constituie un defect al scrierii culte poate fi o virtute a oralității” (Petru Ursache, *Sadovenizînd, sadovenizînd...*, Iași, Ed. „Junimea”, 1994, pp. 85-86).

¹⁹ De exemplu, prima rugăciune din Taina Sfîntului Maslu a fost tradusă de mitropolitul Antim cu greșeli „cauzate nu doar de lipsa de atenție a acestuia, cît de originalul grecesc defectuos” (Ștefan-Teofil Grosu, *Prima rugăciune de la Sfîntul Maslu – dificultăți traductologice*, în „Teologie și viață”, serie nouă, anul XXII (LXXXVIII), nr. 9-12, sept.-dec. 2012, p. 176).

²⁰ Se vorbește, în lumea specialiștilor, de *autofalsificare* sau de *altrofalsificare* (cf. H. Stahl, *Grafologia*, București, Editura „Cartea Românească”, [1933], p. 6).

²¹ Colecția „Documenta Romaniae Historica” a Academiei Române semnaleză astfel de cazuri: „Textul acestui doc.[ument] a fost ras și spălat, iar pergamentul [a fost] folosit, în sec. XVII, la scrierea, aproape rînd peste rînd, a actului fals cu aceeași dată” (Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R., Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași), *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. III (1487-1504), București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 244. Notă de subsol la un document emis la Suceava în anul 1493, reproduc lacunar.

²² Cel mai cunoscut caz este al interpolatorilor cronicii lui Grigore Ureche, între care, după Eustație Logofătul, a fost și Simion Dascălu. Acesta „a copiat-o, a amplificat-o și apoi, nu se știe cum, originalul lui Ureche a dispărut” (N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura „Minerva”, 1980, p. 272). Consecința e cunoscută – alterarea adevărului istoric.

Ci ertați și îndreptați, ca și pe Dumnévoastră să vă ȳarte Dumnezeu și să vă îndreptéze cătră cerésca ȳpărație, căriia părtași și noi rugămŭ să fiți. Aminŭ” (Cazaniile lui Ilie Miniat, București, 1742, trad. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, 1905. Pasajele ȳncheie, la pagina 267, tipăritura.);

2. „Tuturorŭ celorŭ ce v-ați ȳnvrednicitŭ cu luminaré minții a privi ȳn oglinda darului, cu plecăciune mă rogŭ eu celŭ ȳntunecatŭ la minte: ori ce greșală veți află, sau dinŭ alunecaré minții, sau cu netocmiré cuvintelorŭ, sau cu nediorthosiré, sau ori ȳn ce chipŭ, ȳndreptați cu duhulŭ blȳndéțelorŭ, și pre mine celŭ ce m-amŭ ostenitŭ mă ertați, căci n-au cetitŭ ȳngerŭ, nici au diorthositŭ heruvimŭ, să nu fie greșitŭ; ci au cetitŭ ochi trupești și au scrisŭ mână de tină, și au diorthositŭ o minte ȳntunecată, măcară că lunecaré minții și neȳntelégéré deplinŭ să laudă preste totŭ trupulŭ. Pentru aciasta ȳarași mă rogŭ tuturorŭ celora ce ați luatŭ dela Dumnezeu talantulŭ științei și alŭ ȳubirii de ostenelă, pentru cela ce au luminatŭ minté sfințilorŭ săi Apostoli a ȳntelége scripturi, și prinŭ-trȳnșii toată lumé au luminatŭ, priimiți cu sufletéscă dragoste și aciastă ostenelă a prostiei méle, precumŭ au priimitŭ Hs. cei doi filéri ai văduvei cei sărace, știindŭ că stăpȳnulu viei priiméște pre celŭ de pre urmă ca și pre celŭ dintiiŭ, și unuia adecă plătéște, ȳară pre altulŭ miluȳște, pre celŭ dinŭ tiiŭ mȳngie, ȳară celui dupre urmă dăruȳște și nu părăsése pre nici unulŭ a eși lipsitŭ. Carele și pre mine neputȳnciosulŭ și nevrédneculŭ m-au ȳntăritŭ și m-au ȳnvrednicitŭ la acestŭ lucru după ȳnceputŭ de amŭ și isprăvitŭ.

Alŭ tuturorŭ cu totulŭ plecatŭ, Iordache Stoȳcovicŭ Typ.”²³ (*Triod*, Rȳmnic, 1761 – finalul celor 440 de pagini).

Căldura mesajului, solida cultură biblică, ȳngenuitatea tonului fac ca aceste post-texte să devină normele de conduită pentru toate timpurile. ȳntr-o singură frază, Vasile Lupu relatase același adevăr ȳn „Pravila” sa: „Să nu se uite că au scris mână de lut, supusă greșelii!”²⁴ Așezată drept moto al unei lucrări de informare, mărturisirea nicidecum nu ȳmbie la o atitudine relaxată ȳn fața normei lingvistice, ci activează ideea că erorile sȳnt inerente și că emițatorul face și imposibilul pentru a le evita.

²³ Apud Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia romănească veche*, tom II, fasc. I, *op. cit.*, p. 156.

²⁴ Apud Ilie Rad, *Cum se scrie un text științific. Disciplinele umaniste*, Iași, Ed. POLIROM, 2008, p. 95.